

УДК 001.8.81

DOI 10.18372/2786-5487.1.16654

Присяжнюк Ольга

кандидат філологічних наук, доцент
Національний авіаційний університет
м. Київ, Україна

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

***Анотація.** У статті досліджуються нові можливості дидактико-лінгвістичних прийомів щодо вивчення лексики української мови як іноземної, зокрема прийом системно-структурного підходу в опануванні тематичної групи слів на позначення слухового сприйняття.*

***Ключові слова:** методика, лексема, системно-структурний підхід, тематична група, візуальне сприйняття.*

***Annotation.** The article investigates new possibilities of didactic-linguistic techniques to study the vocabulary of the Ukrainian language as a foreign, in particular, taking a system-structural approach in capturing a thematic group of words to indicate auditory perception.*

***Key words:** technique, lexema, system-structural approach, thematic group, visual perception.*

У статті подається спроба дидактико-лінгвістичних прийомів щодо вивчення лексики української мови як іноземної. У своєму дослідженні будемо реалізувати системно-структурний підхід О.С.Мельничука до засвоєння лексичного матеріалу іноземними здобувачами вищої освіти.

Метода оволодіння лексикою полягає в експерименті опанування великого об'єму слів, що належать до певної тематичної групи (дієслів зі значенням

слухового сприйняття) як окремої структури у системі тезауруса української мови.

Зазначимо, що дослідження зі структурування лексичних систем різних типів сьогодні надзвичайно популярні (праці Л.А. Лисиченко, В.М. Русанівського, В.А. Широкова, Н.Ф. Клименко, В.М. Манакіна, Ж.П. Соколовської).

Визначимо основні положення, що характеризують системно-структурний підхід: «головним у системному (чи системно-структурному, два ці терміни у цьому випадку є рівнозначними), є розгляд об'єкта як цілісного утворення (totality), як сукупності інтегральних і диференційних ознак об'єкта, як системи. При цьому основна увага спрямована на встановлення тих рис та ознак об'єкта, які характеризують його як ціле, як систему» [1, с. 5]; «цей підхід дозволяє перейти від фрагментарного та диференційованого уявлення про навколишній світ до подання його як єдиного цілого, що відкриває перед наукою нові великі можливості» [1, с. 3-4].

Загальна сутність системно-структурного підходу О.С. Мельничука полягає у наступному: можна розглядати мовні і мовленнєві явища від одиниць, що функціонують в мовленнєвій діяльності, до мови як системи (системний аналіз), а можна від мовної структури до функціонування її одиниць в мовленнєвій діяльності (структурний аналіз).

Системний підхід (заснований на загальнонауковому методі індукції) полягає у дослідженні лексики від добору інвентарю одиниць певної семантики з конкретного тексту до формування з них певного угруповання, а структурний аналіз (заснований на загальнонауковому методі дедукції) пропонує шлях від структури конкретної групи до функціонування її одиниць у тексті (тобто якісну та кількісну характеристику лексем). Отже, системно-структурний метод є дихотомічним аналізом, побудованим відповідно на індуктивному та дедуктивному принципах.

Розглянемо системний аналіз. Група лексичних одиниць формується з конкретного мовного матеріалу, зібраного методом суцільної вибірки. Такі

лексеми становлять певні парадигматичні угруповання (синонімічні ряди; антонімічні пари, конверсиви, гіперо-гіпонімічні групи тощо), які виступають підсистемами більшої системи. Кожна з дібраних лексем має словникове і контекстуальне значення, яке може мати додатковий семантичний відтінок щодо основного значення гіперсеми групи. «Системний підхід основний акцент робить на аналізі цілісних інтегральних властивостей об'єкта, виявлення його різноманітних зв'язків і структури» [1, с. 5].

Розглянемо системний аналіз на прикладі формування групи лексем на позначення слухового сприйняття з використанням для цього конкретного мовного матеріалу – дієслів на позначення слухового сприйняття, – зібраного зі «Словника української мови» в 11 томах [4] (далі: СУМ із вказівкою тому та сторінки)).

У СУМ зафіксовано такі 160 дієслів на позначення слухової перцепції: *вислухувати / вислуховувати / вислухати, вислухуватися / вислуховуватися / вислухатися, вслухатися / вслухуватися, вслуховуватися / вслухатися, вчувати / вчути, вчуватися / вчутися, голосити, дослухати, дочувати / дочути, дочуватися / дочутися, заглухати / заглухнути, заглушати / заглушувати, заглушатися / заглушуватися, заглушити, заглушитися, залунати, заслухувати / заслуховувати / заслухати, заслухуватися / заслуховуватися / заслухатися, затихати / затихнути, зачуватися / зачутися, зачути / зачувати, звучати, мовчати, наглушити, надслухати / надслухувати, наслухати / наслухувати, наслухатися, начутися, недочувати / недочути, незчутися, обслухувати / обслухати, оглухнути / оглухти, оглушувати / оглушати / оглушити, ослухуватися / ослухатися, переглушити, переслухувати / переслухати, перечувати / перечути, підслухати, підслухувати / підслуховувати, поглухішати, поглушати / поглушити, понаслухуватися, послухати, почуватися / почувися, почути, приглухнути, приглушувати / приглушати / приглушити, приглушуватися, прислухати, прислухатися / прислухуватися / прислуховуватися, прослухувати / прослуховувати / прослухати, прослухуватися, прочуватися / прочутися, прочути, роздаватися, розслухати,*

*розчутти, слухати, слухатися, стихати, стихнути, тихнути, унишкнутти, упокой, услухатися / услухуватися, услуховуватися / услухатися, учувати / учутти, учуватися / учутися, чувати, чути, чути. Кожна з названих лексем має певне значення, семантичний відтінок відносно домінантного значення «сприймати слухом». Розглянемо це на прикладі синонімів *чути* і *наслухати*. Дієслово *чути* має таке основне значення: «1. Сприймати за допомогою органів слуху які-небудь звуки» (СУМ, 11, 385). Дієслово *наслухати* має значення «2. Багато почути, довідатися» (СУМ, 5, 192) і відрізняється від домінанти (*чути*) вказівкою на кількісні характеристики об'єкта акустичного сприйняття та якісні показники самого процесу сприймання за допомогою органів слуху. Такі словозначення підтверджуються конкретними контекстами, з яких були виокремлені названі лексико-семантичні варіанти:*

1) «*Орися чула, як він дихає і як у нього в грудях щось шваркотить і присвистує*» (Григорій Тютюнник);

2) «*Усі стихли, наслухаючись до цокання дерев'яної клямки й глухого гупання важких ніг у сінях*» (Д. Бедзик).

Лексема *чути* посідає центральне місце відносно лексеми *наслухати*, семантика якої пояснюється через «почути», а значить *наслухати* посідає відповідно більш периферійне місце щодо *чути*.

Разом усі перелічені вище синоніми становлять синонімічний гіперряд чи гніздо, що виступає підсистемою у більшій системі – угрупованні лексем на позначення слухової перцепції. Крім дієслівних синонімів з таким значенням, маємо інші парадигматичні угруповання (іменникові, прикметникові та прислівникові синоніми; антонімічні пари; конверсиви; гіперо-гіпонімічні групи тощо).

Структурний же аналіз полягає в описі лексичних підсистем як структурних елементів уже сформованої системи – у показі різних типів відношень (внутрішньослівних, парадигматичних, асоціативно-дери́ваційних), що іноді перехрещуються; у дослідженні семантичного обсягу та ступеня

подібності лексико-семантичних варіантів; у трансцендентності окремих словозначень як відображення екстралінгвального існування денотата.

Проілюструємо структурний аналіз на прикладі окремого синонімічного ряду дієслів із домінантою *слухати*, який виокремлено з лексико-семантичної групи лексем на позначення слухової перцепції. Отже, у загальному лексичному значенні «сприймати слухом» можна виділити такі відтінки: напруженість процесу акустичного сприйняття (*вслухатися / вслухуватися, вслуховуватися / вслухатися; услухатися / услухуватися, услуховуватися / услухатися; наслухати / наслухувати; прислухатися / прислухуватися / прислуховуватися*); завершеність та якість процесу акустичного сприйняття (*вислухувати / вислуховувати / вислухати*); частота, кількісні характеристики процесу акустичного сприйняття (*переслухувати / переслухати; наслухати; наслухатися*); якість процесу акустичного сприйняття (*заслухуватися / заслуховуватися / заслухатися; розслухати*); конфіденційність процесу акустичного сприйняття (*підслухати, підслухувати / підслуховувати*); навмисна відсутність процесу акустичного сприйняття (*прослухувати / прослуховувати / прослухати*); наукове дослідження за допомогою процесу акустичного сприйняття (*прослухувати / прослуховувати / прослухати*) тощо.

За характером дериваційних відношень між лексичними одиницями велика кількість дієслівних синонімів на позначення акустичного сприйняття становлять тип однокоренових синонімічних рядів (*вислухувати – вислуховувати – вислухати – вслухатися – вслухуватися – вслуховуватися – вслухатися – услухатися – услухуватися – услуховуватися – услухатися – наслухати – наслухувати – прислухатися – прислухуватися – прислуховуватися – переслухувати – переслухати – наслухати – наслухатися – заслухуватися – заслуховуватися – заслухатися – розслухати – підслухати – підслухувати – підслуховувати – прослухувати – прослуховувати – прослухати*). Серед них є префіксальні (*наслухати / наслухувати; вислухувати / вислуховувати / вислухати; переслухувати / переслухати; наслухати; підслухати, підслухувати / підслуховувати; прослухувати / прослуховувати / прослухати; прослухувати /*

прослуховувати / прослухати) та префіксально-постфіксальні синоніми (*вслухатися / вслухуватися, вслуховуватися / вслухатися; услухатися / услухуватися, услуховуватися / услухатися; заслухуватися / заслуховуватися / заслухатися; наслухатися; прислухатися / прислухуватися / прислуховуватися*), які утворюють дериваційні синонімічні ряди.

Можемо резюмувати, що для оволодіння іноземцями великою кількістю лексики у вивченні української мови викладач може послуговуватися дидактико-лінгвістичним прийомом системно-структурного підходу, зокрема щодо опанування певної тематичної групи слів.

Список використаних джерел

1. Жукова Л.К. Аспекти изучения лексико-семантической системы языка. Симферополь: Симферопольский гос. ун-т им. М.В.Фрунзе, 1980. С. 3.
2. Мельничук А.С. Понятие системы и структуры языка в свете диалектического материализма // Ленинизм и теоретические проблемы языкознания. 1970. № 1. С. 38 – 69.
3. Присяжнюк О.М. Опис лексичного угруповання у системно-структурному аспекті. // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: міжвуз. Зб. наук. праць. Вип.21. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. С. 20-29.
4. Словник української мови: у 11 т. К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
5. Українська мова: Енциклопедія / ред. В.М. Русанівського, О.О. Тараненка. К.: Українська енциклопедія, 2000.